

Микола ЖУЛИНСЬКИЙ

ІВАН ЧЕНДЕЙ: ЯВЛЕННЯ ВИСОКИМ ВИРАЖЕННЯМ ДУХУ

Науковий вісник Ужгородського університету. Серія: Філологія.

Випуск 1 (47)

УДК 821.161.2-3.09(477.87) Чендей

DOI:10.24144/2663-6840/2022.1(47).10-14.

Жулинський М. Іван Чендей: явлення високим вираженням духу; кількість бібліографічних джерел – 8; мова українська.

Анотація. У статті розкривається постать Івана Чендея як явлення високим вираженням духу. Доводиться думка про те, що це енергійна творча особистість, яка реагувала на актуальні питання національного буття, прагнула в слові виразити свої мистецькі інтенції. Художня картина світу, витворена І. Чендеєм, відповідала культурно-естетичним кодам національної культури. Наголошується на тому, що мова для письменника була тим таємничим, чарівним джерелом, із якого він черпав творчу енергію для образно-поняттєвого відображення розуміння себе і світу, себе у світі, світу в собі та задля витворення індивідуального художнього світу.

У статті з'ясовано, що Іван Чендей у своїй творчості виявляє безкомпромісне цілісне ставлення до відображуваної дійсності, авторське світосприйняття посідає в кожному його творі домінуюче становище, авторська думка відзначається філософською заглибленістю, емоційно-чуттєвим сприйняттям і переживанням драм і трагедій закарпатського люду.

Іван Чендей володів особливим даром інтуїтивно-інтелектуального проникнення в глибини людського буття та образного відтворення переважно в асоціативно-метафоричному вираженні почуттів, думок, переживань і сподівань верховинців. Історична доля закарпатця, руйнування його віковичного укладу життя верховинця, порушення гармонії людини і природи, занепад моралі й духовності, поява нових форм рабського самоприниження і суспільної мімікрії людини, ідеологічно-пропагандистське фальшування й маніпуляція владою сенсу людського життя, цинічна аморальність і безкарність партійно-радянського чиновництва та низка інших прикметних явищ і проблем соціальної дійсності – все це покликала письменника максимально зосередитися на художньому дослідженні соціально-психологічної та морально-духовної природи людини.

Стверджується, що Іванові Чендею судилося піднятися власним Духом над гріховним світом компартійних переслідувань, моральних знущань і принижень, заборон та інших репресивних засобів і витворити образним словом самобутній художній світ з особливо виражально-зображувальною системою, поетикою, символікою.

Ключові слова: Іван Чендей, національна культура, енергія самовираження, картина світу, народна душа, мова.

Постановка проблеми. Іван Чендей – творчо енергійна особистість, яка з особливою естетичною чутливістю і глибоким співпереживанням реагувала на болючі проблеми національного життя, на ті явища і процеси, художнє відображення яких вимагало нових виражально-зображувальних засобів і форм. Творена письменником художня картина світу потребувала такої організації художнього тексту, яка б відповідала сучасним критеріям вираження художніх смислів та культурно-естетичним кодам національної культури. Для Івана Чендея було особливо важливим так «організувати» всі компоненти художнього твору, щоб він, забезпечений гармонійною внутрішньою організацією всіх елементів, усіх складників художнього організму, сформувався в естетичну систему і міг відкритися перед світом як самоорганізоване, суверенне і цілісне художнє явище.

Мета статті – розкрити постать Івана Чендея як особистості високого духу, як митця із філософською заглибленістю, емоційно-чуттєвим сприйняттям і переживанням драм і трагедій народу.

Виклад основного матеріалу. Висока, гармонійна, естетично злагоджена організація літератур-

*«Література – велика держава, царство духа,
якому належить владарювати...»*

Іван Чендей

ного тексту здійснювалася митцем, звісно, тільки завдяки слову. Мова для Чендея-письменника була тим таємничим, чарівним джерелом, із якого він черпав творчу енергію для образно-поняттєвого відображення розуміння себе і світу, себе у світі, світу в собі та задля витворення індивідуального художнього світу.

І. Чендей 17 лютого 1974 р. занотує в щоденнику: *«Письменник там, де високоорганізована творчість образів з характерами у слові, де слово є чаром дивовижного незбагненого у красі світу. Створений Богом на свою подобу, письменник є творцем. Він Бог у слові!..»* [Щоденники Івана Чендея 2021, с. 27]. Таким «Богом у слові» відчував себе і Василь Стефаник, який признавався, що його найбільше зворушують «наші люди, так звані мужики»: «Я, як Бог, їх створив і поставив перед очі світу» [Стефаник 2020, с. 397].

Міркування Івана Чендея про слово, про мову перегукуються із судженнями філософа Мартіна

Гайдегера: «Слово, мова належать до цієї таємничої місцини, де поетичне слово межує з доленосним джерелом мови» [Гайдеггер 2007, с. 145].

Німецький філософ у своїй лекції «Шлях до мови» роздумує над уявленнями Вільгельма фон Гумбольдта про мову як особливу «працю духа» над тим і чому видатний мовознавець розглядає мову як світ і світогляд.

М. Гайдеггер наводить роздуми В. фон Гумбольдта: «Якщо в душі насправді прокидається відчуття того, що мова – це не просто засіб для взаємного розуміння, а справжній *світ*, що його дух через внутрішню працю своєї сили утверджує між собою та предметами, тоді його частіше можна зустріти на цьому справжньому шляху і в нього помістити» [Гайдеггер 2007, с. 209].

Іван Чендей вважав, що опанування «справжнім світом» - світом мови здійснюється завдяки праці душі на шляху до самоусвідомлення, до виявлення себе як творчої індивідуальності. Індивідуальності, що існує як Дух, котрий постав із попелу випаленої муками, сумнівами, переживаннями душі. Постав завдяки і передусім Слову, бо дух митця і дух народу виражає мова. Той же Мартін Гайдеггер наголошував: «людська сутність – у мові» [Гайдеггер 2007, с. 203], і найдосконаліше, найвичерпніше тільки мова виражає креативну силу людської душі, тому «ніхто не наважиться спростувати означення мови як звукового вираження внутрішніх порухів душі як людської діяльності, як образно-поняттєвого відображення...» [Гайдеггер 2007, с. 24].

Відчуття душі, вважав Іван Франко, це шлях до осягнення таїни невичерпного, таємничого та інтуїтивного світу, який дарує людині «гармонію, і вічність, і безмежність, // І всі рожеві блиски ідеалу». У вірші «Мамо-природо!» він висловлює своє розуміння душі, її природи – чуттєвої, ірреальної, креативної.

*І що найвище – ми
самих себе відкрили!
Відкрили власну душу,
заглянули в варстат своїх думок,
свого чуття, бажання і змагання...*

Для Івана Чендея найважливішим у творчості було відкриття народної душі, а отже, духовного світу передусім закарпатської людини, іманентної художньої свідомості своїх земляків. Цей верховинський світ був для письменника таємничо привабливим, чимось надсвідомим, енергетичним джерелом співтворчого переживання, універсальною субстанцією, до якої йому як митцю слід віднайти відповідні естетичні ключі. Письменник усвідомлював, що художній твір, особливо роман, це складний системно витворений організм, у якому поєднуються різні елементи, різні компоненти, різні системи тексту: мовотворча, образно-смілова, структурно-композиційна, ритмомелодійна...

У листі до літературознавця Костянтина Волинського від 19 травня 1964 року Іван Чендей писав: «Великих полотен я не будував ще, а вони потребують великого професійного досвіду, вмін-

ня будувати велике. Адже це велике складається з багатьох елементів, і тут треба бути майстром, не кажучи про такі складові частини кожного твору, як емоційність, естетична сторона, чуттєвість, ліризм, драматизм, виклик на думку і роздуми, тощо, коротко кажучи – талант плюс розум» [Чендей 2021, с. 202].

Письменник на той час завершив роботу над першим своїм романом «Птахи полишають гнізда», сподіваючись витворити ще один роман (умовна назва «Нова днина») і об'єднати обидва романи спільною назвою «Зелена Верховина»: «*Читачеві я хочу дати образ Верховини, верховинця, з його радостями й болями, сумнівами й переживаннями, великим благородством і душевною красою*», бо Іван Чендей знає, що хоча досі багато було написано про Верховину і верховинців, але «*писалось часто без великого проникнення в душу, без великого тепла і любові до героїв*» [Чендей 2021, с. 202].

Його ж мета – у великій епічній формі виразити великі духовні сили, що чаються в народі, показати «*Закарпаття на весь його великий і чарівний зріст, з багатством душі людей, з деякою незвичністю звичаїв*». А головне для романіста, який сам «*з Верховини коренем дідів і прадідів, відтворити закарпатців такими, якими вони були, якими вони є: безмежно щирими і довірливими, творчими своїм духом, працьовитими, багатими у фантазії, мудримі...*» [Чендей 2021, с. 198].

Для Івана Чендея вкрай було важливо проникнути в душу верховинця, пізнати й образно відкрити багатство його душі, бо знав, що його земляки багаті творчим своїм духом. Письменник надзвичайно уважно ставився до народнопоетичної фразеології, до визрілого в надрах образного мислення закарпатського українця, до іманентної художньої свідомості закарпатського народу, до поетичних уявлень своїх земляків, які органічно поєднані спільною історичною пам'яттю, віруваннями, легендами, символами, традиціями – основними морально-естетичними і філософсько-естетичними уявленнями й переживаннями.

Без залучення естетично потужного карпатського вербального етносимволічного комплексу, без народно-поетичної фразеології, без пізнання й осмислення всіх соціально-політичних, світоглядних, ментальних, морально-психологічних проблем, які поставали на історичних перевалах долі Закарпаття, неможливо, вважав Іван Чендей, створити епічну національну картину історичного буття закарпатського народу як органічної частки українського народу.

Заради досягнення епічних глибин моделювання художнього світу твору «як системно організованої цілісності», де «кусі, без найменшого винятку, складові поетики твору – ритм, слово, композиційні та сюжетні вираження, відбір системи персонажів, ступінь пейзажної та портретної проявленості і т.д.» [Клочек 2020, с. 45, 67] перебувають у взаємоузгодженій залежності та й нарощувався Чендеєм-романістом лексико-семантичний і образ-

но-смысловий потенціал, формувалася його художньо-естетична програма.

Головним засобом формування художньо-естетичної програми Івана Чендея, основним стильоформотворчим матеріалом для його творчості було слово. Для письменника особливо важило вміння чути слово, «слухати і чути звук, гаму звуків», відчувати і пізнавати внутрішній зміст слова, мати «трепетне чуття слова», його духу...

«Слово цілковито передає те, що розуміє дух» [Гадамер 2000, с. 393], – стверджує Ганс-Георг Гадамер, який услід за Гердером і Гумбольдтом вважає, що кожна мову слід розглядати «як певний організм». До речі, В. фон Гумбольдт виходив із того, що кожна мова є продовженням людської «духовної сили», і пояснював: мова – це дзеркало духовної своєрідності народів і повсюдно, де живе мова, там діє «мовна сила» людського духу.

Ця «мовна сила», по суті, є «внутрішньою мовною свідомістю» (Гумбольдт), духовною енергією, якою наснажується митець заради досягнення такої емоційної напруги і повноти творчого самоздійснення, коли відкривається «власна душа» коли народжується нова душа – «душа душі моєї» (Іван Франко), коли завдяки надихальній потужності духу з'являється «текст, твір, дух» [Гадамер 2000, с. 225]. Оце надихальна сила духу й поєднувала Івана Чендея зі Словом, поглиблювала відчуття його внутрішнього змісту, його «великої динамічної сили».

Читаємо в «Щоденнику Івана Чендея»: *«Письменник повинен вільно орудувати словом. Він повинен чути вухом його мелодію і звук, його гармонійний плин в сполучі ряду слів, серцем повинен відчувати його внутрішній зміст, який має велику, динамічну силу, є духом, кров'ю, нервами самого слова, як матеріалізованої форми мислення»* [Щоденники Івана Чендея 2021, с. 119].

Чендей володів особливим даром інтуїтивно-інтелектуального проникнення в смислові глибини людського буття та образного відтворення переважно в асоціативно-метафоричному вираженні почуттів, думок, переживань і сподівань верховинського люду. Історична доля закарпатця, психологічне переживання ним новопосталих проблем, зокрема руйнування віковичного укладу життя верховинця, порушення гармонії людини і природи, занепад моралі й духовності, поява нових форм рабського самоприниження і суспільної мімікрії людини, ідеологічно-пропагандивне фальшування і маніпуляція владою сенсу людського життя, цинічна аморальність і безкарність партійно-радянського чиновництва та ряд інших прикметних явищ і проблем соціальної дійсності – все це покликала письменника максимально зосередитися на художньому дослідженні соціально-психологічної та морально-духовної природи закарпатської людини, на створенні характерів, які закорінені в морально-філософські першооснови життя, вивіряти помисли і вчинки своїх героїв за морально-духовними критеріями предковичного народного досвіду.

Іван Чендей у своїй творчості – в новелах, повістях і романах – виявляє безкомпромісне цілісне ставлення до відображуваної дійсності, авторське світосприйняття посідає в кожному його творі домінантне становище, авторська думка відзначається філософською заглибленістю й активністю, емоційно-чуттєвим сприйняттям і переживанням драм і трагедій закарпатського люду.

Індивідуальна творча оригінальність образного мислення автора багатьох новел, оповідань і повістей, зокрема тих, які ввійшли до збірок «Чайки летять на Схід», «Березневий сніг», «Казка білого інею», «Калина під снігом», повістей «Терен цвіте», «Іван», «Луна блакитного овиду», «Теплий дощ», «Далеке плавання», романів «Птахи полишають гнізда», «Скрип коліски», формувалася в надзвичайно несприятливих для творчого самоздійснення умовах. Підданий остракізму із забороною друкувати свої твори, приниження його людської гідності й достойності людини як митця, не зламало Івана Чендея, він не скорився і під час цих жорстоких репресій творив заради вираження «того найдостойнішого, що може бути окрасою» його народу. Письменник вірив у своє покликання добувати із глибин народної душі, із власного серця велику правду про людину, свій край, свій народ, бо знав: *«тільки наснажене духом таланту, сповнене самовідданості, чесноти і краси вистоятъ !!!»* [Щоденники Івана Чендея 2021, с. 279]. Усвідомлював, що творча особистість завдяки внутрішній «праці духа» образно оприявлює себе і пізнаний нею світ у мистецькому витворі, поява якого зумовлена саме «виражальною силою духа» митця (Гайдеггер).

«...Є в мене добрий дух, котрий охороняє, допомагає», – радо признавався Іван Чендей, бо вірив, що дух сприяє досягненню повноти творчого самовираження, адже «дух, що дає «велику душу», – душотворний, як біль» [Гайдеггер 2007, с. 63]. Він, цей дух, одухотворює митця, зобов'язуючи його «виповнити своє сутнісне призначення» [Гайдеггер 2007, с. 63], а саме, оприявлення себе в слові. *«Талант письменника, поета – в слові, яке є матеріальним вираженням його самого, його думок, його серця»* [Щоденники Івана Чендея 2021, с. 119]. Письменник був переконаний, що тільки завдяки слову можна пізнати і виразити те, що таїться в глибинах людської душі, досягнути повноти відкриття внутрішнього світу, пробудження творчої сили душі людської.

«Талант – це музика у слові, в словосполуках, це ритм фрази і всього тексту, це, врешті, мелодія мови. Істинний талант полягає в надзвичайно тонкій проникливості не просто в зміст слів, але і в звуки їх – зміст тут само собою, з нього починається все» [Щоденники Івана Чендея 2021, с. 106], – роздумував письменник над природою і покликанням літератора. Для того, щоб досягти максимально чуттєвого та істинного самовираження в слові, дух митця повинен заглибитися у світ власної душі і поєднатися з душами своїх героїв, бо, як стверджував філософ Карл Густав Юнг, «душу можна спостерігати тільки з допомогою душі» [Юнг 1997, с. 289], а

Іван Франко вважав, що митець, відкриваючи власну душу завдяки перетворювальній силі творчості, народжує нову душу – «душу душі моєї».

Ще Платон стверджував, що душа належить до надчуттєвого. Сучасний американський психолог Девід Елкінз вважає: «Душа – це двері до давнього світу образів; вона... є міфічною і поетичною у найглибшому сенсі. Щоб пізнати й відкрити себе світові благоговіння, почуттів і яви, світові зустріч між «Я» і «Ти», образів, поезій, мистецтва, ритуалів, обрядовості, символів» [Елкінз 2001, с. 107].

Висновки. Щоб відкрити душу, розчинити «двері до давнього світу... міфічного і поетичного»,

дух митця повинен піднятися над морально недовисконалим, соціально негармонійним світом, виявити себе як вільна, самоусвідомлена індивідуальність, яка одухотворена і здатна на рівні інтуїції, передчуття, передбачення добувати з глибин власної душі істинну сутність свого покликання, своєї духовної місії образно відтворити колосальний за змістом і обсягом світ людського життя. Івану Чендею судилося піднятися власним Духом над цим гріховним світом компартійних переслідувань, моральних знущань і принижень, заборон та інших репресивних засобів і витворити образним словом індивідуальний художній світ з особливою виражально-зображувальною системою, поетикою, символікою.

Література

1. Гайдеггер М. Дорогою мови. Літопис. Львів, 2007. 232 с.
2. Гадамер Г.-Г. Истина и метод. Основы философской герменевтики. Том I. Київ: Юніверс. 2000. 480 с.
3. Елкінз Д. Психотерапія і духовність: на шляху до теорії душі. В кн.: Гуманістична психологія: у 3-х кн. Київ: Пульсари, 2001. Т. 2. 256 с.
4. Іван Чендей. Листування з київськими критиками / упоряд., передм. С. Кіраль. Київ: Ужгород: РІК-У, 2021. Т. 1. 668 с.
5. Ключек Г. Синергія літературного твору: навчальний посібник з теорії літературного твору. Дніпро: Середняк Т.К., 2020. 240 с.
6. Стефанік В. Зібрання творів: у трьох томах і чотирьох книгах. Т.1. Книга 2. Твори. Івано-Франківськ: Місто НВ, 2020. 600 с.
7. Щоденники Івана Чендея: Книга II / упоряд. М. Чендей-Трещак. Ужгород: РІК-У, 2021. 688 с.
8. Юнг К. Г. Душа и миф. Шесть архетипов. Киев-Москва, 1997. 384 с.

References

1. Haidegger M. (2007) *Dorohoiu movy* [Through speech]. *Litopys*. Lviv. 232 s. [in Ukrainian].
2. Gadamer H.-G. (2000) *Istina i metod. Osnovy filosofskoy germenevtiki* [Truth and method. Fundamentals of philosophical hermeneutics]. Tom I. Kyiv: Yunivers. 480 s. [in Russian].
3. Elkinz D. (2001) *Psykhoterapiia i dukhovnist: na shliakhu do teorii dushi* [Psychotherapy and Spiritualism: Towards a Theory of the Soul]. V kn.: *Humanistychna psykhoholhii: u 3-kh kn.* Kyiv: Pulsary. T. 2. 256 s. [in Ukrainian].
4. Chendei I. (2021) *Lystuvannia z kyivskymy krytykamy* [Correspondence with Kyiv critics] / uporiad., peredm. S. Kiral. Kyiv: Uzhhorod: Rik-U. T. 1. 668 s. [in Ukrainian].
5. Klochek H. (2020) *Synerhiia literaturnoho tvoriv* [Synergy of a literary work]: navchalnyi posibnyk z teorii literaturnoho tvoriv. Dnipro: Seredniak T.K. 240 s. [in Ukrainian].
6. Stefanyk V. (2020) *Zibrannia tvoriv* [Collection of works]: u trokh tomakh i chotyrokhn knykhakh. T.1. Knyha 2. Tvory. Ivano-Frankivsk: Misto NV. 600 s. [in Ukrainian].
7. Shchodennyky Ivana Chendeia (2021): *Knyha II* [Diaries of Ivan Chendey] / uporiad. M. Chendei-Treshchak. Uzhhorod: RIK-U. 688 s. [in Ukrainian].
8. Yung K.G. (1997) *Dusha i mif. Shest arkhetyпов* [Soul and myth. Six archetypes]. Kiyev – Moskva. 384 s. [in Russian].

IVAN CHENDEY: THE PHENOMENON IS A HIGH EXPRESSION OF THE SPIRIT

Abstract. The article reveals the figure of Ivan Chendey as a phenomenon with a high expression of the spirit. The opinion is proved that this is an energetic creative person who responded to the urgent issues of national existence, sought to express his artistic intentions in words. The artistic world model created by I. Chendey corresponded to the cultural and aesthetic codes of the national culture. It is emphasized that language for the writer was the mysterious, magical source from which he drew creative energy for the figurative and conceptual reflection of his understanding of himself and the world, himself in the world, the world in himself and for the creation of an individual artistic world.

The article reveals that Ivan Chendey in his work shows an uncompromising holistic attitude to the reflected reality, the author's worldview occupies a dominant position in each of his works, the author's thought is marked by philosophical depth, emotional and sensual perception and experience of the dramas and tragedies of the Transcarpathian people.

Ivan Chendey possessed a special gift of intuitive and intellectual penetration into the depths of human existence and figurative reproduction, mainly in the associative-metaphorical expression of feelings, thoughts, experiences and hopes of the people of Verkhovyna. The historical fate of the Transcarpathians, the destruction of the age-old way of life of the Verkhovyna, the violation of the harmony of man and nature, the decline of morality and spirituality, the emergence of new forms of slavish self-humiliation and social mimicry of man, the ideological and propaganda falsification and manipulation by the authorities

of the meaning of human life, the cynical immorality and impunity of the Party-Soviet officials and a number of other notable phenomena and problems of social reality – all this called the writer to focus as much as possible on the artistic study of the socio-psychological and moral-spiritual nature of Transcarpathian people.

It is claimed that Ivan Chendey was destined to rise with his own Spirit above the sinful world of Communist persecution, moral abuse and humiliation, prohibitions and other repressive means and to create, in a figurative word, an original artistic world with a special expressive and pictorial system, poetics, and symbolism.

Keywords: Ivan Chendey, national culture, energy of self-expression, the world model, national soul, language.

© Жулинський М., 2022 р.

Микола Жулинський – директор Інституту літератури ім. Т.Г. Шевченка Національної академії наук України, доктор філологічних наук, професор, академік Національної академії наук України, Київ, Україна; zhulynskyj@nas.gov.ua; <https://orcid.org/0000-0003-1474-728X>

Mykola Zhulynsky – Director of the T.H. Shevchenko Institute of Literature, National Academy of Sciences of Ukraine, Doctor of Philology, Professor, Academician of the National Academy of Sciences of Ukraine, Kiev, Ukraine; zhulynskyj@nas.gov.ua; <https://orcid.org/0000-0003-1474-728X>